

ברכת 'שעשה ניסים' - לפני הדלקה או אחריה

רה"י הרב משה אדלר

בימי החנוכה תשפ"ב התקשר אלי אחד מבוגרי הישיבה נסער, בעקבות חותנו ש"ביקר" את מנהג משפחתו לומר ברכת 'שעשה ניסים' רק אחרי הדלקת הנרות. הוא ביקש לדעת האם יש מקור למנהג אבותיו. מאמר זה נכתב בעקבות פנייתו.

מנהג העולם לברך קודם ההדלקה

מנהג העולם הרווח, לומר ברכת 'שעשה ניסים' לפני הדלקת נרות חנוכה, מובא ברמ"א (אורח חיים הלכות חנוכה תרעו, ב) בשם המהרי"ל:

מליל ראשון ואילך מברך שתיים: להדליק, ושעשה ניסים. הגה: **ויברך כל הברכות קודם שיתחיל להדליק** (מהרי"ל).

יש לציין שבשולחן ערוך הלכה זו אינה מופיעה, וכך גם בתלמוד הבבלי (שבת כ"ג ע"א):

אמר רב חייא בר אשי אמר רב: המדליק נר של חנוכה צריך לברך. ורב ירמיה אמר: הרואה נר של חנוכה צריך לברך. אמר רב יהודה: יום ראשון - הרואה מברך שתיים, ומדליק מברך שלש. מכאן ואילך מדליק מברך שתיים, ורואה מברך אחת... מאי מברך? מברך אשר קדשנו במצותיו וציוונו להדליק נר של חנוכה.

התלמוד אינו מזכיר כלל בסוגיה זו את ברכת 'שעשה ניסים' ושהחיינו ואינו עוסק בעיתוי אמירת הברכות. אפשר לשער מתוך חוסר ההתייחסות שאת כל הברכות מברכים לפני ההדלקה, אך אין ראייה מכרעת לעניין. נוסח תלמוד שונה מעט מופיע ברי"ף וברא"ש (השינויים מודגשים):

אמר רב חייא בר אשי אמר רב המדליק נר חנוכה צריך לברך, ור' ירמיה בר אבא אמר הרואה נר חנוכה **חייב** לברך. **מאי מברך?** אמר רב יהודה יום ראשון המדליק מברך שלש והרואה מברך שנים, מכאן ואילך מדליק מברך שנים והרואה מברך אחד. מאי מברך? אקב"ו להדליק נר של חנוכה **ושעשה ניסים ושהחיינו**.¹

אך גם בנוסח זה לא כתוב עיתוי זמן הברכה.

¹ יש להעיר שכל כתבי היד מביאים את הנוסח המודפס.

מנהג מסכת סופרים - לברך 'שעשה ניסים' אחרי הדלקת הנרות

הראשון הכותב מפורשות עיתוי מדויק לזמן אמירת הברכות הוא מחבר מסכת סופרים (כ), (ד) הכותב שמברכים 'שעשה הניסים' (ושהחיינו) **אחרי ההדלקה** ואחרי אמירת 'הנרות הללו':

כיצד מברכין, ביום הראשון המדליק מברך שלש, והרואה שתיים. המדליק אומר, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וציונו להדליק נר של חנוכה, ומתנה ואומר, **הנירות האילו** **אנו מדליקין** על הישועות ועל הניסים ועל הנפלאות, אשר עשית לאבותינו על ידי כהניך הקדושים, וכל שמונת ימי חנוכה הנירות האילו קודש, ואין לנו רשות להשתמש בהן אלא לראותן בלבד, כדי להודות שמך על נפלאותיך ועל ניסידך ועל ישועתיך; **ואומר, ברוך אתה שהחיינו; ואומר, ברוך אתה שעשה ניסים.**

הסבר המהרי"ל למנהג - סובר כירושלמי שלא מברכין עובר לעשייתן

מצאנו כמה הסברים בהסבר המנהג המופיע במסכת סופרים. המהרי"ל עצמו (תשובה קמה) שדוחה מנהג זה ופוסק שיש לומר את כל שלושת הברכות לפני ההדלקה, מסביר שבעל מסכת סופרים נוקט כירושלמי הסובר שמברכין על המצוה בשעת עשייתה, ואילו אנו נוהגים כהכרעת התלמוד הבבלי שמברכין עובר לעשייתן (לפני ההדלקה):

[שאלה]... גם תימא אשר שמעתי מגדולים וההמון נוהגין בו לברך נס קודם זמן ואחר כך מתנה 'הנרות הללו' כו', ובכמה מקומות ראיתי ממסכת סופרים הנוסח אינו כן, שאומר שמברך להדליק ומתנה ואומר הנרות כו' ואחר כך נס. וכן העתיקו הגדול בחיבור הגהות בספר רמב"ם...

[תשובה]... ומה שמאחרים הנרות הללו אחר כל הברכו', נ"ל משום **דאין להדליק עד שיגמור כל הג' ברכות** הכא כמו שעושיין בקריאת מגילה ונטילת לולב **דכולהו בעינן עובר לעשייתן, ומסכת סופרים איכא למימר דסבירא כמ"ד בירושלמי בשעת עשייתן. ואנו אין לנו אלא תלמוד דידן דעיקר. וכ"ש דאין מנהג פשוט לאמרה, והיאך נפסיק בטפל לבין העיקר.**

התלמוד בפסחים (ז' ע"ב) מביא כהלכה פסוקה את שמואל הסובר שכל הברכות מברך עליהן עובר לעשייתן. הראשונים² מדגישים שחידוש שמואל הוא דווקא בברכת המצוות, שכן ברכות הנהנין בוודאי צריך לברך **קודם** ההנאה, שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא

² רמב"ן, ריטב"א, חידושי הר"ן במקום ועוד.

ברכה,³ וברכות השבח בוודאי מברכין אחרי הראיה או השמיעה, כברכת 'עושה מעשה בראשית', 'שכוחו וגבורתו מלא עולם', על הקשת⁴ וכו'.

בטעם ההלכה שמברכין עובר לעשייתן מביא הריטב"א (שם) שני הסברים: כדי שיכוון בפעולה לשם המצוה (כדין מצוות צריכות כוונה) וכדי להקדים עבודת הנפש לעבודת הגוף:

וטעם זה שאמרו חז"ל לברך על המצוה עובר לעשייתן כדי שיתקדש תחלה בברכה ויגלה ויודיע שהוא עושה אותה מפני מצות ה' יתברך, ועוד כי הברכות מעבודת הנפש וראוי להקדים עבודת הנפש למעשה שהיא עבודת הגוף.⁵

אמנם בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ג) נחלקו אמוראים בדבר:

מצות אימת מברך עליה? **רבי יוחנן אומר עובר לעשייתן. רב הונא אומר בשעת עשייתן.** אתיא דרב הונא כשמואל,⁶ דאמר רבי יוסי בי ר' בון בשם שמואל כל המצות טעונות ברכה **בשעת עשייתן** חוץ מתקיעה וטבילה. ויש אומרים קדושין בבעילה.

סברת רב הונא לברך בשעת העשיה היא "דשמא לא יזדמן לו לעשותה" (פני משה שם). המהרי"ל סבר שבעל מסכת סופרים נקט כדעת שמואל ורב הונא בירושלמי, שברכת המצוות אין מברכים עובר לעשייתן (לפני ההדלקה). אולם בקריאת דברי שמואל ורב הונא ברור שכוונתם לברך **בעת** עשיית המצוה, וממילא היה צריך לברך 'להדליק נר חנוכה' בשעת ההדלקה ממש, ואילו נוסח דברי מסכת סופרים אינו מחייב פירוש זה: "המדליק אומר, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וציוונו להדליק נר של חנוכה". לא מוכח האם המדליק מברך לפני או תוך כדי ההדלקה. כמו כן לא מוסבר מדוע ברכת 'שעשה ניסים' ו'שהחיינו' ביום הראשון נאמרים רק אחרי אמירת 'הנרות הללו'.

³ ברכות ל"ה ע"א.

⁴ ר"ן על הרי"ף (פסחים): "והאי כללא דשמואל ליתא אלא בברכת המצות, אבל ברכת השבח כגון אותן שבפרק הרואה ודאי לאו עובר לעשייתה מברכין אותן אלא לאחר מכן, שאין ראוי לומר שכשיתקרב לראות ים הגדול יהא עוצם עיניו ומברך ורואה, אלא רואה ומברך וכן בכולן, ולפיכך נהגו לסדר הברכות של שחרית בבית הכנסת שאע"פ ששמע התרנגול בחצי הלילה מברך עליו בשחר דכיון דלאחר מכן מברך לא נתנו חכמים בהם שיעור תכיפה".

⁵ מעין זה מביא הריה"ל בכוזרי (ג, יז): "מתועלת הברכות למי שהוא רגיל בהם בכונה והבנה, מפני שהם מצויות מין ההנאה בנפש והשבח עליה למי שחננה וכבר היה מזומן להעדרה, ואז תגדל השמחה בה. כמו שאתה אומר שהחיינו וקימנו, וכבר היית מזומן למות ותודה על שהחייך... וכן יעלה החסיד אל לבו ענין כל ברכה ויבין הכונה ממנה ומה שהוא נתלה בה. הנה יצייר ביוצר המאורות, סדר עולם העליון וגודל האישים ההם, וגודל תועלתם".

⁶ מעניין לציון שמסורת הירושלמי ששמואל סובר שברכת המצוות מברכין **בשעת** עשייתן, בעוד שמסורת הבבלי ששמואל סובר שמברכין **עובר** לעשייתן. ראה מראה פנים בירושלמי המסביר ששמואל חזר בו ופסק כרבי יוחנן. עיין בעלי תמר (ברכות פ"ט ה"ג) הסובר שגם בבבלי במהדורא קמא שקדמה למהדורת רב אשי הובאה דעה שמברכין תוך כדי עשיית המצוה, אך אחרי ברור הנוסחאות הקדומות על ידי רב אשי, הוכרע לכתוב רק את ההלכה שמברכין עובר לעשייתן. ראה גם עלי תמר לברכות פ"ב ה"ג.

נשים לב שהמהרי"ל מוסיף טעם לאמירת הברכות לפני ההדלקה, שמנהג אמירת 'הנרות הללו' אינו מוזכר בתלמוד ובספרות הגאונים אלא רק במסכת סופרים, וכיצד נפסיק ביטפלי' (מנהג שאין לו עיקר של ממש) לבין העיקר (הברכות וההדלקה).

הסבר למנהג - ברכת 'שעשה ניסים' היא ברכת ההודאה או השבח

הרב חיים בנבנשתי, בעל הכנסת הגדולה (הגהות טור אורח חיים תרעו), אחרי שמביא את הסבר המהרי"ל למנהג המובא במסכת סופרים, מעמיד את המנהג על פי הכרעת הבבלי שמברכין 'עובר לעשייתן':

ואין זה נח לי לאוקומי מסכת סופרים דלא כהלכתא, אלא דסבירא ליה דמיון [צריך לומר דמין] דבירך ברכה ראשונה קודם ההדלקה, עובר לעשייתן מיקרי...

בעל הכנסת הגדולה הבין שברכת 'להדליק נר של חנוכה' היא ברכת המצוות, ואכן אותה מברכין עובר לעשייתן - לפני ההדלקה. משמע מדבריו שברכת 'שעשה ניסים' אינה ברכת המצוות וממילא אינה צריכה להיאמר קודם ההדלקה. נחלקו הראשונים מהו גדר ברכת 'שעשה הניסים'.

חלק מהראשונים הבינו שברכת 'שעשה ניסים' היא ברכת ההודאה המאירי (שבת כ"ג ע"א) כותב:

המדליק נר חנוכה לילה הראשונה מברך שלש: להדליק ושעשה נסים ושהחיינו, והרואה מברך שתים שעשה נסים ושהחיינו... רואה זה שאנו מחייבים לברך, אם בירך כבר בביתו אין ספק שאינו חייב לברך, אבל אם לא בירך עדיין בביתו - אם אינו עתיד לברך... מברך, ואם עתיד לברך עדיין אינו צריך לברך בראיתו עכשיו. ומ"מ מי שלא בירך ואינו עתיד לברך אלא שמדליקין עליו בתוך ביתו יש פוטרין אותו מלברך ולא יראה לי כן. מי שאין לו להדליק ואינו במקום שיהא אפשר לו לראות יש אומרים שמברך לעצמו שעשה נסים ושהחיינו בלילה ראשונה ושעשה נסים בכל הלילות והדברים נראין.

שתי הלכות מלמדנו המאירי בעניינינו:

א. אדם שמדליקין עליו בביתו, אך הוא לא בירך ולא עתיד לברך (כגון שהוא בדרכים) מברך 'שעשה ניסים' (דברי המאירי - 'ולא יראה לי כן', כוונתו שחייב לברך).

ב. מברכין 'שעשה ניסים' גם אם אינו רואה את נרות חנוכה.

לו הייתה ברכת 'שעשה ניסים' ברכת המצוות ברור שיכול היה לברכה אך ורק כשמקיים את המצוה (הדלקה), ולכל הפחות כשרואה את קיום המצוה (נרות חנוכה דולקים).

פסיקת המאירי שמברך גם אם אינו רואה כלל את נרות החנוכה, משמעה שהבין שברכת 'שעשה ניסים' היא ברכת ההודאה, שיכולה להיאמר בחנוכה (בזמן הדלקת נרות) גם אם אינו רואה כלל נרות, כדין ברכות ההודאה.

לעומת המאירי, התוספות (סוכה מ"ו ע"א, ד"ה 'הרואה נר חנוכה') סבר לכאורה שברכת 'שעשה ניסים' היא ברכת שבח.⁷ התוספות מקשה מדוע מברכים 'שעשה ניסים' ברואה נרות חנוכה אך לא מברכים כעין זה ברואה מצוות אחרות (כארבעת המינים, סוכה ומזוזה):

בשאר מצות כגון אלולב וסוכה לא תקינו לברך לרואה אלא גבי נר חנוכה, משום חביבות הנס, וגם משום שיש כמה בני אדם שאין להם בתים ואין בידם לקיים המצוה, וטעם ראשון ניחא דלא תיקשי ליה מזוזה, ועוד יש לפרש דאין שייך לתקן לרואה ברכה שאין העושה מברך.

התוספות מביא שלש הסברים לייחודיות נרות חנוכה: חביבות נס החנוכה; כדי שגם אלו שאין להם בתים יוכלו לקיים משהו ממצוות החנוכה; שאין שייך לתקן ברכה לרואה אלא

⁷ הגדרת ברכה כיברכת שבח' בשונה מיברכת הודאה' אינה פשוטה. הרמב"ם (ברכות פ"א ה"ד) מחלק את הברכות לשלושה סוגים: "נמצאו כל הברכות כולן שלשה מינים, ברכות הנייה, וברכות מצות, וברכות הודאה שהן דרך שבח והודיה ובקשה כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו". לדעת הרמב"ם ברכות ההודאה וברכות השבח מין אחד הוא. גם האבודרהם (הלכות ברכות) המחלק את הברכות לארבעה חלקים, אינו מחלק בין ברכת השבח לברכת ההודאה: "והברכות הם נחלקים לארבע חלקים. ברכות התפלות וברכות המצות וברכות הנהנין וברכות השבח וההודאה". אולם היותו והראשונים, ובעיקר האחרונים, מחלקים במאות מקומות בין שני סוגי הברכות, למרות שהם ממין אחד, גם אני חלקתי ביניהם. עיין פסקי תשובות (אורח חיים ריח), שיש להבדיל ולחלק בין ברכות השבח הכוללות כל ברכות השחר, ברכת המפיל, ברכות הניסים, דיין האמת, ושאר ברכות הראיה (ימים ונהרות אילנות, ברכת החמה, ברק ורעם, ובריות משונות וכו') לברכות ההודאה (ברכת הגומל, שהחיינו והטוב והמטיב, ומחיה המתים) (על ראיית פני חברו). בעוד שברכת השבח היא ברכה חיובית (כשרואה המקום או הדבר שעליו יש חיוב ברכה), ברכת ההודאה היא ברכת רשות, שאין אדם חוטא אם אינה מברכה, אף על פי שמצוה יש בברכה זו. והטעם שהיא רשות, לפי שתיקונו נגד קרבן תודה שהיו מקריבים בזמן שביית המקדש היה קיים, וקרבן תודה נקטינו שהוא רשות ולא חובה, על שמחת הלב והרגשת הנפש בהודאה לה' יתברך, ושמחת הלב הוא דבר התלוי בידי כל אחד ואחד (שו"ת חתם סופר אורח חיים נא, שו"ת אבני נזר אורח חיים לט). ולכן לענין ברכת ההודאה מצינו בפרוסקים שהיו מקילים בה והיו ממעיטים בה כשהיו סיבות שונות לכך, וכמו כן מצינו לפעמים שלא הצריכו את הנשים והקטנים לברך אותם, מה שאין כן ברכת השבח חייבים בה גם נשים וקטנים (שהגיעו לחינוך).

ועוד נפקא מינה לענין אם יכול אדם להוציא אחרים ידי חובת הברכה כשהוא אינו מחויב בה, ועל פי המבואר ברכות השבח שהם ברכות חיוביות יכול להוציא האחרים ידי חובתן וכברכת המצוות, אבל בברכות ההודאה שאינם חיוב, הרי הוא כברכת הנהנין ואין מוציא אחרים ידי חובתן אם הוא אינו מחויב בדבר. עיין שו"ת מהר"ם שיק (אורח חיים א) דלאחר כדי זיבור של שמיעה וראייה אינו מברך ברכת השבח מספק, אבל מברך ברכת ההודאה. עיין רשימות שיעורים (רי"ד סולובייצקי), ברכות נ"ד ע"א, בשם הגר"ח: "ונראה דכל נס מחייב ב' חיובים, חובת הודאה למי שניצל מחמת הנס, וחובת שבח לכולי עלמא משום שעל ידי הנס נתפרסם גבורות ה'. ומשום כך אף הגויים נתחייבו בהלל בתורת ברכת השבח על ניסי ישראל, משום שחייבין בשבח על גבורות ה'. ואילו ישראל חייבין לברך על ניסי ידיהו מדין ברכת הודאה על הנס". ראה גם הירושלמי על פי קרבן העדה (סוכה פ"ג ה"י) שנכרי שמברך לקב"ה ברכת השבח עונים אחריו אמן, בעוד שנכרי שברך ברכת ההודאה אין עונים אחריו אמן.

רק כאשר עושה המצוה עצמו (המדליק) מברך 'שעשה ניסים', אז תקנו גם לרואה, אבל בשאר המצוות שלא תקנו ברכה זו לעושה המצווה, בוודאי שלא תיקנוה לרואה את עשיית המצוה.⁸

לו ראה התוספות את ברכת 'שעשה ניסים' כברכת הודאה לא היה שייך לשאול מלולב, סוכה ומזוזה שלא באו כהודאה לנס. אם הייתה הוא אמינא לומר ברכת 'שעשה ניסים' למזוזה, על כורחנו שהבין שזו ברכת שבח שאפשר לאומרה לכאורה גם במצוות אלו. ברכת השבח, יכולה להיאמר לפני קיום המצוה או לאחריה⁹ - אך רק כשרואה את קיום המצוה שעליו הוא רוצה לשבח לבורא. לדברינו ברור מנהג בעל מסכת סופרים: את ברכת המצוה ('להדליק נר חנוכה') אכן ממברכין עובר לעשייתן - לפני ההדלקה, אך ברכת השבח או ההודאה¹⁰ ('שעשה ניסים') ממברכים לאחריה (בעוד הנרות דולקים).

הסבר מנהג המהרי"ל - לברך כל הברכות לפני ההדלקה

הבנת מנהג מסכת סופרים, מחייבת להבין את טעם המנהג הרווח על פי פסיקת המהרי"ל ובעקבותיו הרמ"א, לברך את כל שלוש הברכות (ביום הראשון) או את שתי הברכות (בשאר הימים) לפני ההדלקה. הרי ברכת 'שעשה ניסים' ברכת הודאה או שבח היא ומקומה אחרי ההדלקה. זאת ועוד, אם ממברכים את הברכות קודם להדלקה, הרי מפסיקות הברכות ('שעשה ניסים' ושהחיינו ביום הראשון) בין הברכה לקיום המצוה, ואין מקיימים 'עובר לעשייתן'.

⁸ הסבר המהרי"ם בתוספות שם.

⁹ חידושי הרמב"ן (פסחים ז' ע"ב): "ואם ברכת השבח הם, כגון אותם שבפרק הרואה, ודאי לאו עובר לעשייתן ממברכין אותן אלא לאחר מכאן, שאין ראוי לומר כשיתקרב לראות הים הגדול יהא עוצם עיניו ומברך ורואה אלא רואה ומברך". וכן כתב הרא"ש (ברכות ט, כג): "והא דאמרין כל הברכות כולן ממברכים עליהם עובר לעשייתן היינו ברכת המצות שאומר בהן וצונו צריך לברך להקדוש ברוך הוא תחלה על מה שצונו וקרבנו לעבודתו אבל ברכה של הודאה ושבח כגון אלו יכול לברך אחר כן". וכן פסקו בתשובות הגאונים (שערי תשובה קצו), שו"ת הרשב"א (א, תקח), רב עמרם גאון המובא ברבינו יונה על הרי"ף (ברכות ד"ה כי שמע, סימן ריח).

מצינו שאפשר לומר ברכות השבח גם לפני קיום המצוה, כברכת האירוסין שנהוג לאומרה לפני הקידושין למרות שהיא ברכת השבח לפוסקים רבים (רא"ש בכתובות א, יב). אמנם מנהג אשכנז הקדום היה לומר ברכת האירוסין אחרי הקידושין (הגהמ"י, אישות פ"ג הכ"ג) אך כיום המנהג הרווח לומר את הברכה לפני. הרמב"ם (שם) חולק וסובר שזו ברכת המצוות וממילא ממברכין עובר לעשייתן ככל ברכות המצוות. הראב"ד (שם) סובר שמברכין אחרי הקידושין, אך הבין גם כן שמדובר בברכת המצוות והסיבה לברכה אחרי מפני שתלויה המצווה בדעת אחרים ועלולה למאן. עיין באריכות באוצר הפוסקים, אבן העזר לד, א אות י.

אמנם בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ב): "היה יושב בבית הכסא או בבית ספיקריא [ושמע ברק או רעם] אם יכול לצאת ולברך בתוך כדי דיבור יצא. ואם לאו לא יצא", משמע שיכול לברך ברכת השבח (מעשה בראשית, שכוחו וגבורתו מלא עולם) רק תוך כדי דיבור של ראייה ושמיעה, וכן פסקו הטור ושולחן ערוך (אורח חיים רכז, ג) וצ"ע.

¹⁰ חלק מברכות ההודאה ממברכים עובר לעשייתן כשהחיינו על פרי חדש, אך רובם נאמרים אחרי, כברכת הגומל, מחיה המתים, שהחיינו על אירוע משמח וכיו"ב.

נראה שהמהרי"ל הבין שברכת 'שעשה ניסים' היא ברכת המצוה, ולכן חובה לברכה קודם ההדלקה, וכדברי המרדכי (שבת, פרק במה מדליקין רמז רסז):

הרואה מברך כו' פירש"י שמצא בשם רבינו יצחק בר' יהודה שאמר **בשם רבי יעקב בר' יקר דלא הוזקה ברכה זו אלא למי שלא הדליק בביתו עדיין ושאינו דעתו להדליק בעצמו** כגון אכסנאי שלא שמע הברכה. לקמן מסיק קא מדליקי עלאי בגו ביתאי **ומכל מקום צריך לראות** כדאמר בסמוך הרואה יומא קמא מברך ב' ומכאן ואילך א'.

המהרי"ל מחייב ראית נרות חנוכה כדי שהרואה יברך. אם ברכת שעשה ניסים היתה ברכת הודאה לא היה מקום לחייב לראות נרות דולקים (וכדברי המאירי לעיל). אפשר לדייק זאת גם מדברי 'בגדי ישע' על המרדכי (ס"ק ג) המסביר:

ומכל מקום צריך לראותה, רוצה לומר אף על פי שהדליקו עליו בביתו **מכל מקום מחוייב לראות כדי לזכור הנס** ומביא ראיה מדאמר בסמוך הרואה וכו'.

הודאה או שבח לכאורה אינם מחייבים לראות כדי לזכור, שהרי עצם אמירת הברכה היא הזיכרון. חיוב הראיה כדי לזכור משמעה לכאורה שהבינו שמדובר בברכת המצוות.¹¹ מצאנו באחרונים שהסתפקו האם ברכת 'שעשה ניסים' היא ברכת המצוה. הרב משה שטרנבוך (תשובות והנהגות ב, שלט) כתב:

מצאתי ברשימות הגר"מ שורקין שליט"א **בשם הגר"ח מבריסק** זצ"ל בזה דברים נפלאים במנהגו, **והוא מסתפק אם שעשה ניסים שייך להדלקה או להראיה**, ומביא ממסכתא סופרים לברך שעשה ניסים ושהחיינו אחר ההדלקה, וכן מביא שאלה אם רואה את של אחרים והוא עדיין לא הדליק אי צריך לברך מיד או ימתין עד ההדלקה שלו, שבהג"מ מביא שאם עתיד להדליק אינו מברך, אבל לשון הרמב"ם כל הרואה אותה ולא בירך מברך שתים משמע דבכל אופן מברך על הראייה, **ותולה שתי השאלות בהחקירה אם ברכת שעשה ניסים היא ברכת המצוות או נתקנה על הראיה**.¹²

¹¹ יש לציין ששיטת התוספות המובאת לעיל שברכת 'שעשה ניסים' היא ברכת השבח, מובאת בתוספות הנדפסים למסכת סוכה שנערכו על ידי הר"ש משאנץ (אורבך, בעלי התוספות, עמוד 603-604), אך לא במקומה הראוי, בסוגיות החנוכה שבמסכת שבת. יתכן שרבי אליעזר טוך (עורך התוספות הנדפסים למסכת שבת) סבר כמרדכי שברכת 'שעשה ניסים' היא ברכת המצוה וממילא אין מקום להשוותה כלל למזוזה, סוכה וארבעת המינים).

¹² הרב שטרנבוך (מועדים וזמנים א, קמז) מביא ראיה לסוברים שברכת 'שעשה ניסים' היא ברכת המצוות, שבערב שבת מדליקין לפני הזמן, והוה לן למימר שיברך 'שעשה ניסים' בזמנו, אחרי קבלת שבת. ומדלא אמרינן הכי משמע שזו ברכת המצוות.

הרב סולוביצ'יק בכמה מקומות ראה בפירסומי ניסא מצוה בפני עצמה, ולכן מדליקין נרות חנוכה בבית הכנסת בברכה ומברכין על הלל בציבור בליל פסח,¹³ ואפשר שנישים חייבות בשמיעת המגילה משום מצוות פרסומי ניסא.¹⁴ כך הוא מסביר את ברכת 'שעשה הניסים', שנתקנה על מצוות פרסומי ניסא (רשימות שיעורים, ברכות כ' ע"ב):¹⁵

הסימן שחל במצוה מסוימת חלות קיום של פרסום הנס הוא דמברכין ברכת שעשה ניסים בעשייתה, שלא תיקנו ברכה זו אלא באותן המצוות שיש בעצם עשייתן קיום דפרסומי ניסא. ומצינו בגמרא רק ג' מקומות שהנשים חייבות מטעמא דאף הן היו באותו הנס, במקרא מגילה, בנר חנוכה, ובארבע כוסות, ודוקא בהנך ג' מצוות תקנו חכמים לברך ברכת שעשה ניסים, דנראה דמה שאנו מברכים בליל פסח אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים וכו' הוי קיום דברכת שעשה ניסים שנתקנה על המצוה דארבע כוסות.

וכן ברשימות שיעורים למסכת סוכה (מ"ו ע"א):

מסתבר דלדעה זו יש ב' ענינים במצות ההדלקה: א) מעשה ההדלקה עצמו; ב) פרסומי ניסא של מעשה ההדלקה. וזהו יסוד הדין דשתי הברכות על ההדלקה, **הברכה של להדליק שייכת למעשה ההדלקה עצמו, והברכה שעשה ניסים שייכת לפרסומי ניסא של ההדלקה, ומברכים את שתיהן עובר לעשייתן.**

לדברי הרב סולוביצ'יק ראוי וצריך לברך 'שעשה ניסים' לפני ההדלקה, שנחשבת כברכת המצוה (של פרסומי ניסא) ויש לברכה עובר לעשייתן.

¹³ רשימות שיעורים (רי"ד סולוביצ'יק), ברכות י"ד ע"א: "ועיין בשולחן ערוך שפסק המחבר שמדליקין נרות חנוכה בבית הכנסת בברכה, וכתב הגר"א 'ראה מהלל בליל פסחים שנתקן על הכוס ואומרים בביהכ"נ משום פרסומי ניסא כמ"ש בירושלמי'. ומבואר דזהו דין מיוחד במצוות של פרסומי ניסא לפרסם את הנס ברבים, ולכן בהלל בליל פסח שהוא הלל על הנס, ובהדלקת נר חנוכה, חל דין לקיימן בביהכ"נ בציבור משום מצוות פרסומי ניסא. ואם כן נראה פשוט דדין זה אינו נוהג אלא בציבור משום דיש קיום מיוחד במצוות פירסומי ניסא לפרסם את הנס ברבים. ויוצא מזה נפקא מינה לדינא, דלשיטת הגר"א שקיום הלל בבית הכנסת הוא מדין פרסומי ניסא, והוי קיום מיוחד דפרסום הנס ברבים, יש לומר שיחיד המתפלל ביחידות אינו קורא הלל בליל פסח".

¹⁴ רשימות שיעורים (רי"ד סולוביצ'יק) ברכות כ' ע"ב: "קיימא לן דנשים חייבות במקרא מגילה מפני שאף הן היו באותו הנס. ויש להסתפק ביסוד הדין דנתרבו נשים מחמת שאף הן היו באותו הנס אי נתרבו בעיקר החיוב דקריאת המגילה... או דילמא דאף הן היו באותו הנס מחדש חיוב בפני עצמו דמקרא מגילה. ונראה דלשיטת הבה"ג דנשים חייבות רק בשמיעת מקרא מגילה אף הן היו באותו הנס מחדש חיוב בפני עצמו, ועל כן נשים חייבות רק בשמיעה. ואילו לדעת רש"י נשים חייבות בעיקר החיוב דמקרא מגילה מחמת שאף הן היו באותו הנס ושפיר יכולין להוציא אף אנשים (אי לאו משום דזילא מילתא). והגר"מ זצ"ל אמר דאין לדמות חיוב נשים במגילה לשיטת הבה"ג לחיובם בקידוש, דשאני קריאת המגילה שישוד קיומה הוי קיום מצוות פרסומי ניסא, וסברת אף הן היו באותו הנס מרבה נשים במצוות שישוד קיומן ועצם החפצא שלהן הויין מצוות פרסומי ניסא, ואינה סברא לחייב נשים במצוות שנתקנו זכר לנס".

¹⁵ וכך כתב גם בשיעוריו למסכת סוכה ל"ח ע"א.

לדברנו, פסיקת המהרי"ל (המנהג הרווח) מבוססת על הרואים בברכת 'שעשה ניסים' ברכת המצוות (מרדכי, אחרונים) או על סברת התוספות הרואה בברכת 'שעשה ניסים' ברכת השבת, אך כזו שחייבים לברכה לפני עשיית המצווה (כברכת האירוסין לדעת הרא"ש¹⁶), ואשר אמירתה אינה מפסיקה בין ברכת המצווה לעשיית המצווה¹⁷ (כמו במילה).

שיטת רבנו יונה

שיטת רבנו יונה (מובאת ברבנו ירוחם ובאבודרהם) ייחודית היא. לדעתו יש לברך את כל שלוש הברכות לפני ההדלקה רק ביום ראשון של חנוכה, אך בשאר הימים מברך כמובן 'להדליק נר חנוכה' עובר לעשייתו, אך מברך 'שעשה ניסים' אחרי ההדלקה של הנר החדש. כלומר ביום חמישי של חנוכה, ידליק נר ראשון עד הנר הרביעי, ולפני הדלקת הנר החמישי יברך 'שעשה ניסים'. כך מובא באבודרהם (חנוכה):

כתב ה"ר יונה שבילין ראשון מברך שלש ברכות אלו קודם ההדלקה דכל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן. ובליל שני מברך קודם ההדלקה להדליק. ושעשה ניסים מברך אחר שמדליק נר ראשון קודם שידליק נר שני, שהוא נס אותו היום, וכן בליל שלישי קודם שידליק נר שלישי. וכן ברביעי וכן לכלם.¹⁸

גם רבי מרדכי יפה בעל הלבוש, תלמידו המובהק של הרמ"א, פסק כרבנו יונה, אך לדעתו יש לברך ברכה זו לא קודם ההדלקה, אלא תוך כדי ההדלקה של הנר הנוסף באותו יום (לבוש אורח חיים תרעו, ה):

בליל ראשון יברך כל השלשה ברכות קודם שיתחיל להדליק, שכל המצוות מברך עליהם קודם לעשייתן, ובליל שני יברך ברכת להדליק קודם שידליק הנר הראשון, וברכת שעשה ניסים יברך בשעת ההדלקה על הנר הנתוסף באותו לילה שהוא עיקר זכרון הנס, וכן בכל הלילות באופן שיסיים ברכת שעשה ניסים קודם שידליק הנר האחרון.

¹⁶ דברי הרא"ש מופיעים בהערה 9.

¹⁷ כדוגמת שתי הברכות שמברכין לפני המילה, שהראשונה היא ברכת המצוות, אך השניה היא ברכת השבת, וכדברי שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורא קמא (מב): "דברכת להכניסו אינה כלל על המילה, רק האב משבח ומברך לדי' שמיום ההוא והלאה מוטל עליו עוד מצוות אחרות הנגרות אחר המילה, והם שמצוה לפדותו אם הוא בכור וללמדו תורה ולהשיאו אשה", ועוד שם "דלא שייך ב' ברכות על מצוה אחת", ובכל זאת אינה מפסיקה ברכת השבח (להכניסו בבריתו של אברהם אבינו) לברכת המצווה (על המילה) ולמעשה המילה, שהיות וכך תקנו חז"ל - אינו מפסיק.

¹⁸ רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נתיב ט חלק א דף סא טור ב) מסיים: "ולא ראיתי שנוהגין כן".

הבית יוסף (אורח חיים תרעו, ה) מעיר על שיטת רבנו יונה:

מכל מקום קצת דוחק לומר דברכת שעשה נסים יברך ליל ראשון קודם הדלקה ובשאר לילות אחר הדלקה.

הרב שטרנבוך (תשובות והנהגות ב, שלט) העיד שהרב חיים מבריסק נהג לברך 'שעשה ניסים' אחרי הדלקת הנר הראשון ולפני הדלקת הנר השני, מהסתפקות בספקות שונים:

ונהג הגר"ח זצ"ל בעצמו לצאת כל הדיעות, והיה נזהר כשיצא מבית הכנסת אחרי מנחה לא להביט בחלונות מבחוץ שלא יתחייב בברכת הרואה לכמה פוסקים, ולענין ברכה בלילה ראשונה נהג כשולחן ערוך ובירך כל ג' ברכות לפני ההדלקה, אבל בלילה שנייה נהג לברך ולהדליק נר אחד, ואחר כך בירך שעשה נסים והדליק שאר הנרות, וטעמו שכהאי גוונא יוצא ממה נפשך אם ברכת הרואה - הלוא ראה נר ראשון, ואם ברכת המצוות שייך עוד לברך שעדיין עוסק בהמצוה ושייך עוד הברכה גם בגדר ברכת המצוות עכ"ד, ויש לפלפל בזה דתלוי בהספק האם נר הנוסף הוא מגוף המצוה אז א"ש, אבל אי הוי רק הידור לא אלים להחשיבו כעוסק עדיין בהמצוה.

גלגולי מנהג מסכת סופרים

ראשוני ספרד הקדומים לא התייחסו כלל לעיתוי אמירת ברכות ההדלקה. נראה שהכירו רק מנהג מקובל אחד (ויש לעיין איזה מהם הכירו). חלק מראשוני אשכנז ופרובנס לא התייחסו כלל לנושא,¹⁹ אך מציינו רבים מראשוני אשכנז ופרובנס שהביאו את שני המנהגים, או שפסקו ונהגו כמסכת סופרים, כמהר"ם המובא בהגהות המימוניות,²⁰ הרא"ש (על פי עדות הטור²¹ בנו), והלקט יושר.²² מנהג מסכת סופרים מובא אצל ראשוני ספרד לראשונה על ידי רבנו יונה והריטב"א,²³ שכידוע הכירו ולמדו את תורת בעלי התוספות.

¹⁹ כמחזור ויטרי רלו; ספר התרומה שבת רכח; ספר הנייר, הלכות חנוכה ד; האורחות חיים והכלבו. גם בספר הלכות קצובות מתקופת הגאונים שחובר כנראה באיטליה במחצית המאה ה-9 למניינם, גם אין זכר למנהג זה או אחר.

²⁰ הגהות מיימוניות הלכות מגילה וחנוכה פ"ג ה"ד, אות ב.

²¹ טור אורח חיים תרעו: "גרסינן במסכת סופרים המדליק אחר שהדליק אומר הנרות הללו אנו מדליקין על התשועות ועל הנסים ועל הנפלאות שעשית לאבותינו על ידי כהניך הקדושים וכל שמונת ימי חנוכה הנרות הללו קודש הן ואין לנו רשות להשתמש בהן אלא לראותן בלבד כדי להודות לשמך על נפלאותיך ועל ניסוך ועל ישועתך וכן היה נוהג ה"ר מאיר מרוטנבורק וא"א הרא"ש ז"ל".

²² חלק א (אורח חיים) עמוד קנב ענין א. מחברו הוא רבי יוסף בן משה, 1423-1490 לערך, תלמיד הרב ישראל איסרלין, בעל תרומת הדשן.

²³ חידושי הריטב"א שבת כ"ג ע"א: "מאי מברך וכו'. ונהגו לברך שלשתם קודם הדלקה משום דבכל המצות מברך עליהם עובר לעשייתן, וכמו שמברך שלשתן קודם מקרא מגילה, ויש אומרים כי הראשונה

דעת הטור אינה ברורה. יש המבינים שהטור נהג כאביו הרא"ש וכמסכת סופרים,²⁴ יש המבינים שהטור סבר כמהרי"ל שמברך את כל שלוש הברכות לפני ההדלקה,²⁵ ויש הסוברים שהטור גרס במסכת סופרים שמברך כל הברכות לפני ההדלקה,²⁶ ולא כנוסח שבידינו.

מעניין לציין שרבי יוסף קארו הכיר את מנהג מסכת סופרים, וידע שהרא"ש והמהרי"ם נהגו כמותו, הוא הביא גם את שיטת רבנו יונה בבית יוסף (אורח חיים תרעו, ד-ה), אך לא הכריע כאחד מהם.

כמו שראינו בתחילת המאמר, בספרו 'השולחן ערוך', ר' יוסף קארו לא התייחס לנושא. רוב האחרונים נוקטים שאם השולחן ערוך לא הביא חכם מהראשונים שהובא בבית יוסף, הוא משום שאינו סובר כמותו,²⁷ אך יש החולקים וסוברים שאין זו ראייה.²⁸ לדבריהם, אפשר שהיות ומדובר במנהגים שונים לא ראה השו"ע מקום להעדיף מנהג אחד על משנהו. לאחר פסק הרמ"א שהיה גדול הפוסקים באירופה האשכנזית במאה ה-16 כל האחרונים יישרו קו עם פסיקתו: כמהרש"ל,²⁹ בעל הלבוש ורבים אחרים.

אביא את לשונו של בעל ערוך השולחן (אורח חיים תרעו, ד-ה) שמתפתל מעט אך מצדיק את ההלכה והמנהג ומיישר קו עם פסק הרמ"א:

ויתחיל להדליק אחר שגומר כל הברכות דצריך לברך עובר לעשייתן. ואף על גב דזה שייך על ברכת להדליק אבל על שעשה ניסים ושהחיינו לא שייך עובר לעשייתן, וראיה שהרי גם הרואה מברך אותן כמו שיתבאר, והרואה הרי מברך אחר ההדלקה... ואמת שכן הוא במסכת סופרים... ובהגהת מיימוני... כתב שכן עשה מהר"ם ע"ש, אמנם רבינו הרמ"א כתב שמברכין כולם כאחת קודם ההדלקה וטעמו ברור דאיך אפשר להפסיק בין הברכות ובע"כ כיון שלהדליק מברך מקודם, ממילא דגם אלו צריך לברך מקודם כדי שלא להפסיק... וכן עיקר לדינא... וכן הוא בתשו' מהרי"ל וכן אנו נוהגים.

שהיא ברכת המצוה צריך לברך תחלה, אבל השתים האחרות אומרים אחר שהתחיל להדליק שהיא רואה נסו ויברך עליו כעין הרואה נר חנוכה, ואין לשנות בזה המנהג".

²⁴ ב"ח, טור תרעו, אות ד.

²⁵ כנסת הגדולה, הגהות טור אורח חיים סימן תרעו: "רבינו בעל הטורים מפני שסובר כסברת מהרי"ל ז"ל שצריך לאמרה אחר ג' ברכות, כתב המדליק אחר שהדליק, שהכונה אחר שבירך שלשה ברכות".

²⁶ נחלת יעקב על מסכת סופרים פרק כ, ו, וכה"ג כותב ערוך השולחן אורח חיים תרעו, ה.

²⁷ ב"ח אורח חיים קסד, א; שו"ת בית אפרים יורה דעה יא, שו"ת ציץ אליעזר ט, מא, אות יז בשם התומים. כך כותב גם שער הציון אורח חיים שסג אות ז, בשם הבית מאיר.

²⁸ חזו"א, במכתב שמובא בשו"ת שרידי אש ח"ב עמ' תרעא, ובחזו"א טהרות בהוספות בסוף הכרך: "ואין ללמוד דין מהשמטת טושי"ע, שלא סמכו הטושי"ע מעולם להורות לנו מתוך השמטתם. אדרבה אם היה דעתם להורות לנו שנשתנה הדין לא היו משמיטים אלא מפרשים".

²⁹ 1510-1574. כך פסק בשו"ת תשובה פה: "ויברך כל הברכות עובר לעשייתן".

השפעת מסכת סופרים על מנהגי אשכנז

מסכת סופרים חוברה כנראה בארץ ישראל במאה השמינית למניינם. יש בה מנהגים והלכות שאינם מוזכרים בתלמוד הבבלי, אך מובאים בירושלמי, כמנהג הקריאה בתורה במשך שלש שנים, ושהיו קטעי קריאה בתורה בעלי פחות מכ"א פסוקים. רוב המנהגים המובאים במסכת סופרים מיוסדים על מנהגי ארץ ישראל הקדומים.³⁰ המסכת נודעה בעיקר אצל ראשוני אשכנז. הגאונים ורבנו חננאל הכירוה, אך חכמי ספרד לא הכירו את מסכת סופרים עד תקופת הרמב"ן שהכירה מתוך קשריו עם חכמי אשכנז.³¹ יהדות אשכנז הושפעה רבות מתורת ארץ ישראל.³² הראשון, שעמד על זיקתה המיוחדת של יהדות אשכנז למורשת הארץ-ישראלית, היה שלמה יהודה ראפפורט (שי"ר)³³:

כי באמת אחינו שבכל הארצות השגחו אז רק ללימודי בבל, מקום ישיבות הגאונים, ומשם קבלו תשובות על כל שאלותם, ולא כן אחינו שבאיטליא... ונשארה התחברותם עם א"י זמן רב, ולכן הייתה אצלם, בלי ספק, גמרא ירושלמית לעיקר גדול.

הישוב היהודי באשכנז הקדומה נוסד בידי מהגרים רבים שמקורם מאיטליה, וסביר שהביאו עימם את הזיקה החזקה של יהדות איטליה למנהגי ארץ ישראל,³⁴ בפסקים והלכות, בפיוטים ומסורת לשונית, בזיקה למקרא בענייני פסיקה.³⁵ עיתוי אמירת ברכת 'שעשה ניסים' מהווה ראייה נוספת לקשר בין מנהגי ארץ ישראל לאשכנז. המנהג שמקורו במסכת סופרים, השתרש באשכנז הקדומה, אך לא היה ידוע

³⁰ מבוא למסכת סופרים, מיכאל היגער, עמ' 15-35, הוצאת דבי-רבנן, ניו יורק תרצ"ז. ומביא שם מאות דוגמאות נוספות.
³¹ שם עמ' 36-71.

³² אברהם גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, עמ' 424-435, ובמקומות רבים נוספים. בשו"ת הרא"ש כלל כ סימן כ מופיעה עדותו-מסורתו של הרא"ש על קשר המסורת שבין ארץ ישראל לאשכנז וחוסר הקשר שבין יהדות ספרד למסורת ארץ ישראל: "ששאלת: על החסידה.... דע, כי בארצנו, ובספרד, אין אוכלין עוף, המקנן על הבתים... ומה נעשה למקומות שאוכלין אותו? הם יאמרו לך: עוף טהור - נאכל במסורת, ואנו מקובלין שהוא טהור. אבל טוב לחקור אחר קבלתם, שמא אדם אחד סמך על חכמתו ובדק בסימניו והכשירו, ואין לסמוך על זה... ודע, כי אני לא הייתי אוכל על פי המסורת שלהם, כי אני מחזיק את המסורת שלנו, וקבלת אבותינו ז"ל, חכמי אשכנז, שהייתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן. וכן קבלת אבותינו רבותינו בצרפת (מוסמכת), יותר מקבלת בני הארץ הזאת [ספרד]".

³³ ש. ראפפורט, תולדות גדולי ישראל, א, ורשה תרע"ג, עמ' 246.
³⁴ שמחה אסף, ספר הישוב, ב', מבוא, עמ' מב; א"מ ליפשיץ כתבים, א', ירושלים תשי"ז, עמ' טז; אברהם גרוסמן, שלם ג', תשמ"א, עמ' 57-82, ירמיהו מלחי, ראשוני משפחת קלונימוס (הסב, האב והנכד) והגירתם מלוקה למגנצא, שאנן, תשס"ו; א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשל"ז.
³⁵ עשרות פסוקים מהווים אסמכתא הלכתית בתשובות רבינו גרשם, מאור הגולה, וחלקם מחודשים לגמרי. דרך זו נשתמרה במאות מקומות בספר חסידים ובספרים אחרים. גישה זו מצאנו בפיוט הא"י ובספרות הדרש, שנערכה בארץ ישראל בין המאות השביעית והעשירית. דרך זו אינה מצויה בגאוני בבל האחרים (למעט הרס"ג שכנראה למדה בשנות לימודו בארץ ישראל) ולא בראשוני ספרד.

בבבלי, בספרד (עד רבנו יונה, המאה ה-13) או ביהדות צפון אפריקה. כאמור לעיל אחרי שהרמ"א הביא להלכה את פסקו של המהרי"ל, לברך את כל הברכות לפני הדלקת נרות חנוכה, יישרו הפוסקים קו עם הרמ"א.

מנהג אמירת ברכת 'שעשה ניסים' אחרי ההדלקה, כיום

למרות שמנהג המהרי"ל קנה שביתה ברחבי העולם היהודי, מנהג מסכת סופרים לא נעלם לגמרי. ספר 'דברי שלום' שמביא מנהגי ישיבת המקובלים בית-אל שיסודם מרבי שלום שרעבי כותב "שהמנהג לברך תחילה להדליק נר חנוכה ומדליקים, ואחר כך מברכין שעשה ניסים ושהחינו, וכן בשאר הלילות מברכין שעשה ניסים"³⁶ וכך מובא בסיזור הרש"ש. הרב הררי מביא (מקראי קודש, חנוכה, ה הערה א): "שהעידו אנשים שהרב עובדיה יוסף נהג לברך על הניסים אחרי ההדלקה בביה"כ 'חזון עובדיה'. אך הוא לא ראה". גם הרב יצחק יוסף בנו, שפוסק שכמהרי"ל ורמ"א לברך כל הברכות לפני ההדלקה, מביא כמה שנהגו לברך 'שעשה ניסים' אחרי ההדלקה (ילקוט יוסף מועדים הערות סדר הברכות וההדלקה אות ד):

והנה אף על פי שמנהג קהילת קודש בית אל, היה להדליק מיד אחר ברכה הראשונה. וכמו שכתב בדברי שלום אות ק. ובספר שמח נפש דף ל סוף ע"ב. וכן העלה הרב הגאון המקובל בשו"ת שמחת כהן סימן קיג. מכל מקום אנו אין לנו אלא דברי הפוסקים הנ"ל. כברכות שלפני מקרא מגילה, הגם שיש לומר אין למדין אפשר משאי אפשר. וכן פסקו הט"ז ושאר אחרונים בסימן תרעו. וכן פסק המקובל הגאון רבי יוסף חיים בבן איש חי פרשת וישב. ואמנם כתב מהרא"י בלקט יושר עמוד קנב, שנהג להדליק נרות חנוכה מיד אחר ברכה ראשונה, מכל מקום לדינא נראה כהפוסקים הנ"ל.

הרב בן ציון אבא שאול פוסק (אור לציון ד, מו, סדר הברכות וההדלקה אות ב) שמי ששכח לומר ברכת 'שעשה ניסים' לפני ההדלקה כמנהג המקובל, יכול לברכה אחר כך:

שאלה. מי שטעה ולא בירך את ברכות ההדלקה לפני ההדלקה, ונזכר באמצע ההדלקה או לאחריה, האם יכול עדיין לברך את הברכות.

תשובה. תוך חצי שעה ראשונה של ההדלקה יכול לברך ברכת שעשה ניסים, וכן ברכת שהחינו ביום הראשון. אולם ברכת להדליק נר חנוכה, אין לברך לאחר שסיים את הדלקת הנרות, אף אם הוא בתוך חצי שעה להדלקה. ואם עדיין לא

³⁶ מובא במועדים וזמנים לרב שטרנבוך ח"א קמז.

סיים את הדלקת כל הנרות, המברך אז ברכת להדליק נר חנוכה יש לו על מה לסמוך.

לאור דברנו המנהג המקובל לברך כל שלושת הברכות לפני הדלקת נר חנוכה (כרמ"א ומהרי"ל), וכך יש להורות למי שבא לשאול. אך משפחה שמנהג אבותיה לברך 'שעשה ניסים' לאחר הדלקת נר חנוכה יש לה להמשיך לכאורה במנהגה, מדין 'אל תיטוש תורת אמך'³⁷ וילא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים.³⁸

³⁷ חולין צ"ג ע"ב.

³⁸ תשובת רב שרירא גאון, תשובות הגאונים שערי צדק חלק ד שער א סימן כ: "דאמרינן מנא לן דמנהגא מילתא היא דכתיב לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים".